

ФОРМЫ НАЗВАЎ ЖОНАК У НАРАЎСКІХ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ БЕЛАСТОЧЧЫНЫ Ў МІНУЛЫМ І СЁННЯ

1. Уступныя заўвагі

Дадзены артыкул мае на мэце прадставіць формы назваў жонак, якія некалі выкарыстоўваліся і якія ўжываюцца сёння ў нараўскіх беларускіх гаворках Беластоцчыны. Аналізуюцца выключна назвы жонак, утвораныя ад імя мужа пры дапамозе фармантаў *-іха*, *-ча* і *-ка*. Антрапанімічны матэрыял быў сабраны аўтарам у 1974–1976, 1994–1995 і 2014–2016 гг. у наступных мясцовасцях: Ляўкова Старое (Lewkowo Stare), Ляўкова Новае (Lewkowo Nowe), Капітаншчызна (Kapitańszczyzna), Ахрымы (Ochrymy), Падляўкова (Podlewkowie)¹, Бярнацкі Мост (Bernacki Most)², Сущы Борэк (Suszczy Borek), Навіны (Nowiny), Церамкі (Cieremki), Міхноўка (Michnówka)³, Эльяшукі (Eliaszuki)⁴, размешчаных у заходняй частцы гміны Нараўка ў Гайнаўскім павеце.

Сярод жыхароў даследаваных мясцовасцяў пераважаюць нашчадкі перасяленцаў з-пад Свіслачы, Ваўкавыска і Бераставіцы, якія спачатку аселі ў наваколлі Ялоўкі, а затым, у пачатку XVII ст., перасеклі Нараў і дасягнулі ракі Нараўка, дзе беларускамоўнае насельніцтва і сутыкнулася з украінскамоўным з прыбужскага і брэсцкага рэгіёнаў⁵. Многіх сялян родам з наваколля Бераставіцы пасялілі ў сваіх уладаннях Ляўкова-Нараўка памешчыкі Масальскія. Гэтыя ўладанні ўключалі абшары паміж рэчкамі Нараў і Нараўка пад агульнай назвай Нараўская пушча. З пачатку XVI ст. да 1975 г. яны былі часткай Гродзенскага павета Троцкага ваяводства на тэрыторыі Ваўкавыскага павета Навагрудскага ваяводства.

«Такім чынам, на працягу некалькіх стагоддзяў на Нараўцы сутыкаліся межы чатырох ваяводстваў: Падляскага, Брэсцкага, Навагрудскага і Троцкага. З уключэннем у 1569 г. Падляшша да Кароны рака Нараўка стала лініяй мяжы паміж Літвой і Каронай. Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай на працягу дванаццаці гадоў рака Нараўка была мяжой паміж Прусіяй і Расійскай імпе-

¹ Дыялектная назва вёскі — Haluby.

² Дыялектная назва вёскі — Barnaszczyna.

³ Дыялектная назва вёскі — Michnauka.

⁴ Дыялектная назва вёскі — Laszuki.

⁵ Пра гісторыю засялення ўсходняй часткі сучаснай Беластоцчыны гл.: Wiśniewski J. «Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne» [25]; ён жа. «Zarys osadnictwa na Białostoczczyźnie» [26].

рыяй» [13, с. 3]. Меншую групу жыхароў даследаванай тэрыторыі складаюць абеларушаныя нашчадкі так званых аблаўшчыкаў, стральцоў і ахоўнікаў, якія былі ў мінулым набраныя ў асноўным з жыхароў вёсак з заходняга боку Лядскай пушчы з мэтай аховы лесу, а таксама нашчадкі пакупнікоў зямлі па землеўладальніках напрыканцы XIX — пачатку XX ст., якія перасяліліся з недалёкіх вёсак з-за Нарава («*zza r'ěčk'i*») і з аддаленых, з-за лесу, г. зн. з Падляшша («*zza l'ěsu, s Padl'aśa*»). Невялікі адсотак мясцовага насельніцтва паходзіць ад польскіх перасяленцаў, якія прыйшлі на Нараў і Нараўку ў асноўным з заходняга Падляшша і ўсходняй Мазовіі.

Жыхары даследаваных вёсак, размешчаных уздоўж Нарава, пераважна двухмоўныя. Праваслаўныя хрысціяне карыстаюцца ў штодзённых зносінах між сабой беларускай гаворкай, у кантактах з іншымі людзьмі — польскай мовай. Ступень валодання польскай мовай розная. Часта пажылыя людзі размаўляюць па-польску слаба, у той час як сярэдняе пакаленне і асабліва маладыя — свабодна. Католікі, у сваю чаргу, у штодзённай камунікацыі звычайна выкарыстоўваюць польскую мову, здарэцца таксама, што карыстаюцца мясцовай беларускай гаворкай.

Гаворкі наваколля Нараўкі і недалёкай Белавежы — гэта найбольш паўднёвыя беларускія гаворкі на Беластоцчыне¹. У гэтых гаворках выступае аканне, дзеканне і цеканне, мяккае вымаўленне пярэдняязычна-зубных перад [e] і [i], цвёрды [c], займеннік *hety*, а таксама інфінітыў на [c], [c 'i], параўн.: *rab "ic' // rab "ic 'i* [6, т. I, карта 1]. Да даследаваных гаворак трапілі адзінкавыя асаблівасці ўкраінскіх гаворак, напрыклад цвёрдыя губныя зычныя перад [e], пераход [e] ў складах перад націскам у [i], канчаткі *-ev 'i // -ov 'i* ў давальным і творным склоне назоўнікаў адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага роду². Нягледзячы на пэўныя рысы суседніх украінскіх гаворак, гаворкі наваколля Нараўкі з'яўляюцца беларускімі гаворкамі. Належаць яны да паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы, у якім працягваюцца шматлікія асаблівасці паўночна-заходніх украінскіх гаворак [14, с. 39].

2. Аналіз формаў назваў жонак у даследаваных гаворках

Вынікі папярэдніх даследаванняў сведчаць, што большасць назваў — вытворныя са словаўтваральнымі фармантамі *-іха*: *Al'aks'andryxa ≤ Al'aks'ander*, *Patr'yxa ≤ Patr'o*, *P'aŭl'ixa ≤ P'avel*; *-ча*: *Maks'imča ≤ Maks'im*, *N'ikan'orča ≤ N'ikan'or*, *S'ary'ējča ≤ S'ary'ěj*; *-ка*: *Źul'ička ≤ Źul'ik*, *K'os'c'ička ≤ K'os'c'ik*. Парадыгматычны фармант (-ə) ужываецца выключна пры ўтварэнні жаночых

¹ Параўн.: «Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny», карта 1 «Główne linie podziału fonetycznego badanych dialektów Białostoczczyzny» [6, т. I, с. 13]; Sajewicz M. «O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie» [17].

² Параўн. таксама іншыя карты ў [6, т. I].

прозвішчаў: $B^*el'ska \leq B^*el'sk'i$, $Puc'ynska \leq Puc'ynsk'i$, $Sad'ouska \leq Sad'ousk'i$. Усё часцей выкарыстоўваюцца назвы жонак на *-ava*, *-ova*, *-ina*, напрыклад $S'ir'ožyna \leq S'ir'oža$, $V'it'al'ikava \leq V'it'al'ik'i$. Апрача назваў жонак, утвораных пры дапамозе словаўтваральных фармантаў, у даследаваных гаворках існуюць і састаўныя антрапанімічныя ўтварэнні тыпу *Nas'c'a Patr'ova*, *Mišyna M'an'ka*, *K'ol'ina L'uba*.

2.1. Назвы жонак з фармантам *-iħa/-yħa*

2.1.1. Агульныя заўвагі

На высокую ступень прадуктыўнасці фарманта *-iħa* ва ўтварэнні назваў жонак ва ўсходнеславянскіх літаратурных мовах і гаворках звяртаў увагу між іншым Ф. Слаўскі [21]. М. В. Бірыла і В. П. Лемцюгова заўважылі, што ў «сучасных беларускіх дыялектах антрапонімы на *-iħa/-yħa* — вельмі жывы і прадуктыўны тып назваў жонкі па імені, прозвішчу або мянушцы мужа. У бытавой сферы гэты тып амаль не ведае канкурэнцыі» [1, с. 55–56]. Падобную пазіцыю адносна гэтага пытання займаюць таксама П. У. Сцяцко [3, с. 187–188] і М. Савіч [16; 19]. Назвы жонак з фармантам *-iħa/-yħa* зафіксаваны таксама ў шматлікіх літаратурных творах беларускіх аўтараў [5, с. 21 і інш.].

У польскай мове ўтварэнні з суфіксам *-iħa* з'яўляюцца спарадычнымі [10, с. 90]. Значна часцей яны сустракаюцца ў розных сацыяльных варыянтах польскай мовы [22, с. 34 і інш.]. Шматлікія даследчыкі, у тым ліку А. Зарэмба [27], С. Вархал [24], П. Смачыньскі [22], А. Кавальска [11], В. Цыран [7, с. 104], Т. Малец [12, с. 41–43], Л. Дацэвіч [9], звяртаюць увагу на прадуктыўнасць фарманта *-iħa* ў польскіх гаворках, а таксама ва ўсходнеславянскіх гаворках усходняй Беласточчыны і Любліншчыны. А. Кавальска дакладна вызначыла мазавецка-падляшскія ізаморфы словаўтваральнага фарманта *-iħa* для агульных і ўласных назоўнікаў [11, с. 217–218]. Аўтар выказала думку, што назвы жонак з гэтым фармантам сустракаюцца на кампактнай тэрыторыі ўсходняга Падляшша. Заходняя мяжа распаўсюджвання назваў жонак з суфіксам *-iħa*, утвораных ад назваў прафесіі (занятку) мужа, праходзіць па лініі, якая ідзе на захад ад Сувалкаў, Монькаў і Лапаў, а на ўсход — ад Семятычаў, Лосіцаў і Радзіння Падляшскага [11, с. 217–218]. Трохі меншую тэрыторыю займаюць, як паказвае А. Кавальска, утварэнні з *-iħa* ад прозвішчаў і імёнаў

¹ Шмат каштоўных заўваг пра формы назваў жонак, якія ўжываліся ў мінулым ва ўсходнеславянскіх гаворках на абшарах Падляшша і ВКЛ (на тэрыторыі сённяшняй Беласточчыны), знойдзем у наступных працах: Dacewicz L. «Nazewnictwo kobiet w dawnym powieście mielnickim (XVI–XVII)» [8]; Tichoniuk B. «Rodzaje antropimów w nazewnictwie kobiet z Podlasia w XVI–XVII-wiecznych aktach» [23].

мужа [11, с. 217–218]. Падобныя даследаванні П. Смачыньскі [22], С. Вархал [24], Е. Сяроцюк [20] правялі на Любліншчыне. Вынікі працы паказалі, што назвы жонак з фармантам *-iħa* ўтвараюцца на ўсходняй частцы гэтага рэгіёна, прыблізна да лініі Бэлжыцэ — Радзіння Падляшскі [20].

Назвы жонак з фармантам *-iħa* зафіксаваны таксама на меншых астраўках на ўсходзе Польшчы, не злучаных з кампактнай вобласцю іх распаўсюджвання. Назвы, утвораныя ад прафесіі мужа, выступаюць у некаторых месцах Мазовіі, напрыклад у наваколлі Плоньска, Пултуска, Мінска Мазавецкага [7, с. 104]. Дэрываты ад імя і прозвішча мужа занатаваны між іншым на Мазовіі, Келецчызне, у Малапольшчы, у Земі Хелмінска-Дабжынскай, а таксама пад Чанстаховай [27]. У сувязі з тым узнікае пытанне, ці можна фармант *-iħa* разглядаць як генетычна ўсходнеславянскі. Верагодна, варта пагадзіцца з С. Вархалам, які разглядае гэты словаўтваральны элемент як уласнапольскі, падкрэсліваючы, што выступае ён на значнай тэрыторыі Польшчы, прычым таксама на абшарах, якія непасрэдна не мяжуюць з беларускімі ці ўкраінскімі гаворкамі [24, с. 164]. Акрамя таго, С. Вархал заўважае, што гэты словаўтваральны фармант выступае ў розных функцыях амаль на ўсёй тэрыторыі распаўсюджвання іншых славянскіх моў [24, с. 164]. Аднак не існуе ніякіх сумненняў, што актыўная прадуктыўнасць дадзенага фарманта ва ўсходніх польскіх гаворках выклікана менавіта ўплывам усходнеславянскіх гаворак і моў, у якіх ён вельмі прадуктыўны.

У дыялекталагічных працах даследчыкі часта падкрэслівалі, што назвы жонак са словаўтваральным фармантам *-iħa* на польска-беларуска-ўкраінскім памежжы маюць нейтральны характар. Такую пазіцыю займаў А. Зарэмба [27]. Даследчык падкрэсліваў, што словаўтваральны элемент *-iħa* ў назвах жонак на паграніччы не мае эмацыянальнай афарбоўкі. Затое, як узгадваў вучоны, па меры адхілення на захад такія назвы набываюць гумарыстычны або зневажальны характар [27].

Нашыя даследаванні, як праведзеныя ў 70-х і 90-х гг. мінулага стагоддзя, так і пазнейшыя — у 2014–2016 гг., паказалі, што назвы жонак з фармантам *-iħa* могуць мець адмоўную эмацыянальную афарбоўку як ва ўсходнеславянскіх гаворках на тэрыторыі Польшчы, так і ў сумежных з імі польскіх гаворках [18; 28]. Безумоўна, звязана гэта з тым, што ўсходнеславянскія гаворкі ў Польшчы знікаюць, асабліва на Любліншчыне, а таксама са значным уплывам на іх польскай мовы. Спырае гэта архаізацыя даследаваных назваў і змене іх функцыі жаночай намінацыі ў значэнні 'жонка названай асобы' на экспрэсіўную, параўн. выказванне рэспандэнта з Ляўкова Новага на Беласточчыне: *kal'is'u_naz_ɣavar'yl'i na_ɣ'amužn'i kab'ety Patr'yħa, P'aulyħa | ɣ'is'aka n'è | tak n'i_ɣav'orat | bo to ĵ'akos'n'ikul'urno | n'idal'ik'atno | ɛ'asom tak prazyv'ajut star'yħ b'aboy | 'al'e tak u_očy to n'i_vypad'aje skaz'ac'im*.

Назвы жонак са словаўтваральным элементам *-iħa* ўсё яшчэ існуюць і фіксуюцца даследчыкамі ў беларускіх гаворках уздоўж Нарава. Гэтыя назвы

адносяцца тут, амаль без выключэння, да старэйшых замужніх жанчын і ўдоваў. Выкарыстоўваюцца яны таксама часцей за ўсё асобамі старэйшага пакалення. У такім выпадку, як правіла, фармант *-іха* характарызуецца нейтральна, з'яўляецца паказчыкам значэння 'жонка названай асобы'.

Звяртае на сябе ўвагу, аднак, што назвы жонак з фармантам *-іха* паступова знікаюць, набываючы зневажальнае або іранічна-гумарыстычнае значэнне. Назвы з фармантам *-іха*, якія ўжываюцца маладымі асобамі ў адносінах да старых жанчын, звычайна маюць зневажальную афарбоўку. Вельмі рэдка формы з дадзеным фармантам ужываюцца ў адносінах да замужніх жанчын сярэдняга ўзросту. Наогул, дадзеныя формы характарызуюцца гумарыстычным або іранічным адценнем. Гэтыя формы ніколі не адносяцца да маладых замужніц. Замест форм на *-іха* ўсё часцей сустракаюцца састаўныя назвы, параўн. *S'ir'ožyna ž'onka*, або простыя, параўн. *S'ir'ožyna*, часам формы на *-ova*, *-ava*, параўн. *M'ixal'ova* // *M'ixalava*.

2.1.2. Назвы жонак са словаўтваральным элементам *-іха*, утвораныя ад імя мужа

У даследаваных беларускіх гаворках уздоўж Нарава на Беласточчыне словаўтваральны фармант *-іха* можа ўтвараць назвы жонак толькі ад некалькіх тыпаў імёнаў мужа. Найчасцей ён спалучаецца са словаўтваральнай асновай, якая заканчваецца на групу зычных гукіў. Часам група зычных у словаўтваральнай аснове з'яўляецца вынікам пэўных марфалагічных працэсаў, уласцівых дэрывацы назваў жонак. У функцыі матывавальнага слова могуць выступаць як афіцыйныя, хросныя імёны, так і гіпакарыстычныя формы. Націск у такіх формах можа падаць на аснову *Al'aks'andryxa* ≤ *Al'aks'ander*, *P'aŭlixa* ≤ *P'avel* або на словаўтваральны фармант: *Karp'ixxa* ≤ *Karp*, *Kuz'm'ixxa* ≤ *Kuz'm'a*, *Patr'yuxxa* ≤ *Pat'ro*. Дэрывацы даследаваных назваў уласцівыя розныя марфалагічныя з'явы.

Утвараючы слова ў значэнні 'жонка названай асобы', фармант *-іха* далучаецца таксама да асноў, якія заканчваюцца на зычныя *-l'*, *-r*, *-s*, *-s'*, *-š*: *M'ixal'ixxa* ≤ *M'ix'al'*, *Makar'yuxxa* ≤ *Mak'ar*, *Panas'ixxa* ≤ *Pan'as*, *Sabas'ixxa* ≤ *Sab'es'*, *Lukaš'yuxxa* ≤ *Luk'aš*. У матывавальных словах націск падае на апошні склад. Калі націск у матывавальным слове пераходзіць на першы склад, то такая аснова спалучаецца з фармантам *-ца*: *M'ixas'ixxa* ≤ *M'ix'as'*, але *M'ixas'is* ≤ *M'ix'ašca*.

Радзей словаўтваральны элемент *-іха* спалучаецца з асновай на суфікс *-uk*, *-ik*, параўн. *Kas'c'uc'yuxxa* ≤ *Kas'c'uk*, *G'en'ixxa* ≤ *G'en'ik* (з адсячэннем элемента *-ik*), *T'ol'ixxa* ≤ *T'ol'ik* (з адсячэннем элемента *-ik*)¹.

¹ Мужчынскія формы імёнаў *G'en'a*, *T'ol'a* ў даследаваных гаворках не выкарыстоўваюцца.

Дадзены фармант, акрамя таго, выкарыстоўваецца з гэтай дэрывацы назваў жонак ад гіпакарыстычных мужчынскіх імёнаў з канчаткам *-a*, асновы якіх, найчасцей аднаскладовыя, заканчваюцца на адзінкавы зычны, параўн. *K'ol'ixxa* ≤ *K'ol'a*, *M'iciixxa* ≤ *M'ic'a*, *P'ec'ixxa* ≤ *P'ec'a*, *S'ašyuxxa* ≤ *S'aša*, *S'ir'ožyuxxa* ≤ *S'ir'oža*, *V'an'ixxa* ≤ *V'an'a*, *V'as'ixxa* ≤ *V'as'a*, *V'ic'ixxa* ≤ *V'ic'a*.

Націск у характарызуемых формах знаходзіцца на словаўтваральнай аснове, як і ў матывавальных словах.

2.2. Назвы жонак з фармантам *-ца*

2.2.1. Агульныя заўвагі

Назвы жонак з фармантам *-ца* ў беларускіх гаворках натавалі м. ін. П. У. Сцяцко [3, с. 190; 4], Е. С. Мяцельская і Я. М. Камароўскі [2], а таксама М. Сасевіч [16; 19]. Дадзеныя формы зафіксаваны таксама ў шматлікіх літаратурных творах, напрыклад у паэмах «Новая зямля» і «Сымон-музыка» Якуба Коласа. Назвы жонак з фармантам *-ца* выступаюць у дакуменце-люстрацыі Кляшчэлёўскага стараства, складзенага Станіславам Дзевялтоўскім Сцюжкам у 1560 г. (напр. *Andrzejczyca Wdowa*)¹.

П. У. Сцяцко звяртае ўвагу на тое, што гэты словаўтваральны элемент можа ўтвараць у беларускіх гаворках назвы жонак ад прафесіі мужа і яго імя. Назвы першага тыпу зафіксаваны ў зэльвенскіх і слонімска-гаворках, у той час як назвы другога тыпу выступілі на Гродзеншчыне і пад Стоўбцамі. Параўн. занатаваныя П. У. Сцяцко назвы жонак, утвораныя ад імя мужа: *Ad'amca* ≤ *Ad'am*, *Al'ešca* ≤ *Al'es'*, *Ant'ošca* ≤ *Ant'os'*, *Br'on'išca* ≤ *Br'on'is'*, *M'ix'ašca* ≤ *M'ix'as'*, *V'inc'ušca* ≤ *V'inc'us'* [3, с. 190–191].

Назвы жонак тыпу *ayran'omca* ≤ *ayran'om*, *maj'orca* ≤ *maj'or* П. У. Сцяцко залічвае да рэгіянальных, а фармант *-ца* — да малапрадуктыўных. На думку даследчыка, рэгіянальны характар маюць таксама назвы тыпу *Ad'amca*, аднак, як адзначае аўтар, названыя словаўтваральны фармант характарызуецца ў згаданых вышэй гаворках высокай прадуктыўнасцю [3, с. 190–191].

З праведзеных аўтарам дадзенага артыкула палявых даследаванняў вынікае, што назвы жонак з фармантам *-ца*, асабліва ўтвораныя ад імя мужа, на тэрыторыі Польшчы часцей за ўсё выступаюць на польска-беларуска-ўкраінскім памежжы, галоўным чынам у беларускіх гаворках Беласточчыны. Назвы жонак з фармантам *-ца* былі зафіксаваны між іншым у беларускіх гаворках

¹ Гл.: Źródła do dziejów Kleszczel. Aneks 2. W województwie podlaskim w ziemi bielskiej lustracja starostwa kleszczelowskiego przez Dziewiatowskiego w roku tysięcznym piecsetsećdziesiątym czyniona z pomiarem włoczną y placową. Крыніца інфармацыі: Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojenna i Domen Prus Nowoschodnich w Białymstoku, sygn. 2674 [14, с. 323–360].

на поўнач ад ракі Нараў, у наваколлі Гарадка (Gródka), Ялоўкі (Jałowki), а таксама на поўдзень, у наваколлі Нараўкі і Белавежы.

Гэтага тыпу назвы выступаюць таксама ва ўсходнеславянскіх гаворках на захад ад Лядскай пушчы. Тут, аднак, у назвах жонак пераважае словаўтваральны элемент *-iħa/-yħa*.

Дыскусіяю выклікае паходжанне дадзенага фарманта. На нашу думку, трэба яго выводзіць з формаў адпаведных прыналежных прыметнікаў. Паказальна, што назвы жонак з фармантам *-ča* ў даследаваных гаворках змяняюцца як прыметнікі, параўн. N. *Iv'anča*, G. *Iv'ančaje*, D. *Iv'anču*, A. *Iv'anču*, I. *Iv'ančaju*, L. *Iv'anču*. Гэтыя канструкцыі нагадваюць старыя беларускія прыналежныя прыметнікі тыпу *kniahiniaja, korolewaja, starostinaja*.

Назвы жонак з фармантам *-ča* ўзніклі, несумненна, на аснове мужчынскіх гіпакарыстыкаў, тыпу *Ad'amko, Iv'anko, Mikal'aiko, S'c'ap'anko* шляхам далучэння элемента *i*. У назоўным і вінавальным склоне зычны *j* знік, затое захаваўся ў іншых склонах. Варта заўважыць, што ў даследаваных гаворках не ўзніклі назвы жонак з фармантам *-ča* ад імёнаў, якія не ўтваралі гіпакарыстычных формаў на *-ko*: *P'otr / P'atr'o*.

Назвы жонак з фармантам *-ča* ў даследаваных нараўскіх гаворках характарызуюцца малой прадуктыўнасцю. Сёння называюць імі, амаль выключна, жанчын найстарэйшага пакалення. У цяперашні час ніхто не акрэслівае такім чынам як маладых замужніх жанчын, так і замужніх жанчын сярэдняга пакалення. Пад формай з фармантам *-ča*, асабліва ў вуснах маладых жыхароў даследаваных вёсак, маецца на ўвазе непачцівае, іранічнае стаўленне асобы, якая звяртаецца да старой жанчыны. У маўленні людзей найстарэйшага пакалення гэтыя назвы могуць мець нейтральнае значэнне 'жонка названай асобы', параўн. у сувязі з гэтым выказванне адной з рэспандэнтак, жыхаркі вёскі Ляўкова Старое, 90 год: *kal'is' to byl'o in'akš | j'akos' talkav"ej | sk'ažeš Iv'anča, M'ikal'aiča, Patr'yħa | i uče ys'o pan"atne | v"édal'i ħto tak"i | a c'ap'er nam nam'is'al'i ys'ay'o na k'upu | i svay'o | i čuž'ojo | i što s_tay'o v'yšlo | n'irazbar'yħa | p'an'i bandaruk'ova | ab'o f'ankava | Ž'oržykava | toš_j tak v'ad'omo što f'ankava | a čy'ā van'a | a n'i J"ep'i skaz'ac'pa J"ucku | jak to kal'is' | G'i'org'ijča | Maks'imča, P'auł'iħa*.

2.2.2. Назвы жонак з фармантам *-ča*, утвораныя ад імя мужа

Фармант *-ča* ў нараўскіх беларускіх гаворках Беласточчыны часцей спалучаецца з асновамі мужчынскіх імёнаў, чым раней характарызаваны фармант *-iħa*. Выступае ён найчасцей пасля асноў, якія заканчваюцца губнымі зычнымі *m, b, p*, параўн. *Ad'amca ≤ Ad'am, Yaras'imča ≤ Yaras'im, ĭak'imča ≤ ĭak'im, Maks'imča ≤ Maks'im, ĭak'urča ≤ ĭak'ur, f'ös'ipča ≤ f'ös'ip, P'il'ipča ≤ P'il'ip, Traħ'imča ≤ Traħ'im*.

Аднолькава часта матывавальным словам назваў жонак з фармантам *-ča* з'яўляецца імя мужа, аснова якога заканчваецца на зычны *j*, напрыклад: *Al'aks"ejča ≤ Al'aks"ej, Andr'ejča ≤ Andr'ej, An'opryiča ≤ An'opryj, L'iv'onc"iħča ≤ L'iv'onc"ij, M'ikal'aiča ≤ M'ikal'aj, S'ary'ejča ≤ S'ary'ej*.

Асновай шматлікіх назваў жонак з фармантам *-ča* з'яўляецца мужава імя, аснова якога заканчваецца на зычны *-n*: *Amal"anča ≤ Amal"an, C'iħanča ≤ C'iħan, Ž'im'anča ≤ Ž'im'an, Ĥaryt'onča ≤ Ĥaryt'on, Iv'anča ≤ Iv'an, f'ustynča ≤ f'ustyn, Ĥukj'anča ≤ Ĥukj'an, Parf"enča ≤ Parf"en, Raž'iv'onča ≤ Raž'iv'on, Ram'anča ≤ Ram'an, S'c'ap'anča ≤ S'c'ap'an*.

Фармант *-ča* можа спалучацца таксама з асновамі імёнаў на зычны *-t*: *Iyn'ač:a ≤ Iyn'at, K'ondrač:a ≤ K'ondrat, M'ik"ič:a ≤ M'ik"ita*.

Нешматлікія дэрываты ў значэнні 'жонка названай асобы' ўтвораны ад імя мужа, якое заканчваецца санорнымі зычнымі *-l, -l, -r*: *Gabr'el'ča ≤ Gabr'el', T'of'il'ča ≤ T'of'il', Dan'il'ča ≤ Dan'ilo, K'ir'yl'ča ≤ K'ir'ylo, F'edarča ≤ F'edar, N'ikan'orča ≤ N'ikan'or, Ryy'orča ≤ Ryy'or, Vlaž'im"erča ≤ Vlaž'im"er*.

У якасці выключэння зафіксаваны назвы жонак з фармантам *-ča*, матываваныя імем мужа на зычны *-s, -s'*: *Bar'yšča ≤ Bar'ys, M'iħašča ≤ M'iħas', Sal'av'ešča ≤ Sal'av'es'*.

У назвах жонак, утвораных ад мужчынскага імя, якое заканчваецца на зычныя *s', r*, зафіксаваны нешматлікія структурныя дублеты: *Ryy'orča ≤ Ryy'or* і *Ryyar'yħa ≤ Ryy'or, Sal'av'ešča ≤ Sal'av'es' i Salav'es'iħa ≤ Salav'es'*.

Усе прыведзеныя назвы жонак з фармантам *-ča*, матываваныя імем мужа, захоўваюць тое ж месца націску, што і ў матывавальнага слова. Словаўтваральны фармант ніколі не выступае ў гэтых назвах пад націскам.

Варта падкрэсліць, што выбар фарманта ў назвах жонак у нараўскіх беларускіх гаворках вельмі часта залежыць менавіта ад месца націску ў базавым слове, параўн. *M'iħas' ≤ M'iħašča* і *M'iħas' ≤ M'iħas'iħa, ĭynas' ≤ ĭynašča* і *Iyn'as' ≤ Iynas'iħa*.

2.3. Назвы жонак з фармантам *-ka*

2.3.1. Агульныя заўвагі

У даследаваных гаворках фармант *-ka* выступае найперш у назвах жонак, утвораных ад прозвішча мужа. Вялікая колькасць утварэнняў такога тыпу тлумачыцца тым, што прозвішчы, якія з'яўляюцца ўтваральным словам, асабліва з суфіксам *-uk*, але таксама і з суфіксама *-ev'ič, -ov'ič*, на даследаванай тэрыторыі найбольш папулярныя. Існуе многа менш прыкладаў дэрыватаў, утвораных шляхам далучэння фарманта *-ka* да імя мужа. У функцыі ўтваральнага, базавага слова адносна рэдка ў даследаваных гаворках выступаюць назоўнікі на *-uk* і *-ik*, параўн. *F"ež'ik, f'ul'ik, Patr'uk*.

У даследаваных гаворках існуе тэндэнцыя да паступовага знікнення гэтага тыпу дэрыватаў і абмежавання сферы іх выкарыстання. Пачынаюць яны траціць сваё, як дасюль, нейтральнае значэнне ‘жонка названай асобы’, у першую чаргу ў маўленні моладзі і жыхароў сярэдняга ўзросту. Усё часцей дадзеныя назвы выражаюць іранічныя, паблажлівыя і гумарыстычныя адносіны асобы, якая гаворыць, да старой замужняй жанчыны або ўдавы. Змена функцыі назваў жонак з фармантам *-ka* звязана, безумоўна, з іх архаізацыяй і паступовай заменай іх назвамі з фармантам *-ova, -ava*, параўн. *Bandar'učka — Bandaruk'ova ≤ Bandar'uk, Yryc'učka — Yrycuk'ova ≤ Yryc'uk, N'ovička — Nav'ik'ova ≤ N'ov'ik*.

2.3.2. Назвы жонак з фармантам *-ka*, утвораныя ад імя мужа

У даследаваных гаворках ад мужчынскіх гіпакарыстычных форм на *-ik* могуць утварацца назвы жонак пры дапамозе фарманта *-ka*. У гэтую нешматлікую групу дэрыватаў уваходзяць назвы тыпу: *!ul'ička ≤ !ul'ik, G''enička ≤ G''en'ik, K'os'c'ička ≤ K'os'c'ik, L''udv'ička ≤ L''udv'ik, T'až'ička ≤ T'až'ik*.

Яшчэ радзей фармант *-ka* спалучаецца з формамі імён на *-uk*: *Kas'c''učka ≤ Kas'c''uk, Patr'učka ≤ Patr'uk, Paул''učka ≤ Paул''uk*.

Зафіксавана некалькі структурных дублетаў: *G''enička ≤ G''en'ik* і *G''en'iča ≤ G''en'ik* (адсячэнне элемента *-ik*), *Ž'en'ička ≤ Ž'en'ik* і *Ž'en'iča ≤ Ž'en'ik* (адсячэнне элемента *-ik*).

3. Заключныя заўвагі

Традыцыйна назвы жонак у беларускіх нараўскіх гаворках утвараліся часцей за ўсё ад імён мужа пры дапамозе фармантаў *-iča, -ča* і *-ka*. Гэтыя формы ў мінулым функцыянавалі ў нейтральным значэнні, а фармант *-ka* быў паказчыкам значэння ‘жонка названай асобы’.

У пасляваенны час, асабліва, пачынаючы з 70-х гг. XX ст., назіраецца тэндэнцыя да паслядоўнага знікнення назваў жонак з фармантамі *-iča, -ča* і *-ka*. Дадзеныя назвы характарызуюць сёння, амаль без выключэння, жанчын старэйшага пакалення. Ужываюцца гэтыя назвы найстарэйшымі асобамі. У такіх умовах назвы жонак захоўваюць сваё нейтральнае значэнне ‘жонка названай асобы’.

У сітуацыі, калі назвы жонак з фармантамі *-iča, -ča* і *-ka* ў адносінах да сталых жанчын выкарыстоўваюць асобы малодшага або сярэдняга пакалення, звычайна набываюць яны зневажальны або іранічна-гумарыстычны характар. Дадзеныя назвы паступова набываюць функцыю, падобную да функцыі мянушак. Працэсу спрыяе архаічны характар гэтых назваў. Побач з архаізацыяй традыцыйных назваў жонак з фармантамі *-iča, -ča* і *-ka* выразна актывізуецца пад уплывам польскай мовы адпаведныя фарманты *-ova, -ava*, часткова *-ina, -yna*.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Анамастычныя словаўтваральныя элементы ва ўсходне- і заходнеславянскіх мовах / М. В. Бірыла, В. П. Лемцігова. — Мінск, 1973.
2. Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. — Мінск, 1972.
3. Сцяцко, П. У. Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі / П. У. Сцяцко. — Мінск, 1977.
4. Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік. З гаворак Зельвеншчыны / П. У. Сцяцко. — Мінск, 1970.
5. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксе / В. В. Шур. — Мазыр, 2006.
6. Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. — Т. I. — Warszawa, 1980.
7. Cyran, W. Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich / W. Cyran. — Łódź, 1977.
8. Dacewicz, L. Nazewnictwo kobiet w dawnym powiecie mielnickim (XVI–XVII) / L. Dacewicz. — Białystok, 1994.
9. Dacewicz, L. Nazewnictwo kobiet w starostwie brańskim w XVI w. / L. Dacewicz // Białostoczczyzna. — 1994. — № 4 (36). — S. 69–71.
10. Grzegorzczkowska, R. Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime / R. Grzegorzczkowska, J. Puzynina. — Warszawa, 1979.
11. Kowalska, A. Mazowiecko-podlaskie zasięgi sufiksu *-iča* w nazwach pospolitych i własnych / A. Kowalska // Rozprawy Sławistyczne 7 / red. S. Warchoń. — Lublin, 1993. — S. 201–218.
12. Malec, T. Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim / T. Malec. — Wrocław, 1976.
13. Michaluk, D. Dobra i miasteczko Narewka na tle dziejów regionu (do końca XIX wieku) / D. Michaluk. — Białystok; Narewka, 1997.
14. Roszczenko, M. Kleszczele / M. Roszczenko. — Bielsk Podlaski; Kleszczele, 2002.
15. Sajewicz, M. Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Deverbativa, Deadictiva / M. Sajewicz. — Lublin, 2002.
16. Sajewicz, M. Nazwy żon z formantami *-iča, -ča* w gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostoczczyźnie / M. Sajewicz // Studia Sławistyczne 2 / red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. — Białystok, 2000. — S. 143–154.
17. Sajewicz, M. O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie / M. Sajewicz // Rozprawy Sławistyczne 12 / red. F. Czyżewski, M. Lesiów. — Lublin, 1997. — S. 91–107.
18. Sajewicz, M. Przewiska mieszkańców kilku wsi z białorusko-ukraińskiego pogranicza językowego na Białostoczczyźnie / M. Sajewicz // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. Cz. II // Rozprawy Sławistyczne 15 / red. S. Warchoń. — Lublin, 1999. — S. 59–86.
19. Sajewicz, M. Słowotwórstwo nazw żon w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny / M. Sajewicz // Acta Albaruthenica 1. — Warszawa, 1998. — S. 51–67.
20. Sierociuk, J. Nazwiska żon i córek a procesy słowotwórcze gwar pogranicza / J. Sierociuk // Rozprawy Sławistyczne 7: Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych / red. S. Warchoń. — Lublin, 1993. — S. 259–267.
21. Sławski, F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański. — Т. I. — Wrocław, 1974. — S. 43–141.

22. Smoczyński, P. Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym *-ch-* w części sufiksalnej / P. Smoczyński. — Łódź, 1963.
23. Tichoniuk, B. Rodzaje antroponimów w nazewnictwie kobiet z Podlasia w XVI–XVII-wiecznych aktach / B. Tichoniuk // Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства: матэр. III Міжнар. навук. канф.: у 2-х т. / рэд. А. Г. Мезенка. — Т. 2. — Віцебск, 1994. — С. 120–123.
24. Warchoń, S. O ekspresywnej funkcji formantów tworzących nazwiska synów, córek i żon w gwarach ziemi stężyckiej / S. Warchoń // Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. — 1973. — 19. — S. 161–172.
25. Wiśniewski, J. Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz różnicowanie i przemiany etniczne / J. Wiśniewski // Acta Baltico-Slavica. — 1977. — XI. — S. 7–80.
26. Wiśniewski, J. Zarys osadnictwa na Białostoczczyźnie / J. Wiśniewski // Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. — T. 1. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. — S. 14–27.
27. Zaręba, A. Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego / A. Zaręba // Pisma polonistyczne i slawistyczne. — Warszawa, 1983. — S. 500–569.
28. Zinkiewicz, L. Przezwiska mieszkańców wsi Dratów w województwie lubelskim / L. Zinkiewicz // Rozprawy Slawistyczne 7: Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych / red. S. Warchoń. — Lublin, 1993. — S. 361–376.